

УДК 376.42

DOI <https://doi.org/10.32782/psy-2025-5-2>

Калініна Тетяна

*кандидат психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри
спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

Яцинік Алла

*кандидат педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри
спеціальної педагогіки і психології та інклюзивної освіти
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради*

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПОБУТОВИХ НАВИЧОК У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. Статтю присвячено теоретичним основам формування соціально-побутових навичок у дітей дошкільного віку з порушеннями інтелекту. Розглянуто особливості психофізичного розвитку таких дітей, види соціально-побутових навичок та специфіку їх формування, а також проблеми, з якими стикаються діти в процесі навчання. Соціально-побутові навички містять навички самообслуговування (одягання, роздягання, прийом їжі), навички особистої гігієни (купання і догляд за собою), соціальні навички (взаємодія з однолітками та дорослими), які є базовими для повсякденного життя й забезпечують можливість самостійного функціонування дитини. Виявлено, що формування соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту відбувається зі значним відставанням та якісною своєрідністю порівняно з їхніми однолітками з типовим розвитком. Також виявлено, що діти з порушеннями інтелекту мають значні труднощі в плануванні, організації та контролі діяльності в побутових ситуаціях. Це вказує на можливість додаткової спеціальної роботи з боку батьків з розвитку виконавчих функцій і навичок саморегуляції. Важливим аспектом формування соціально-побутових навичок є використання індивідуалізованого підходу, який урахує особливості кожної дитини. Процес формування цих навичок можна умовно поділити на кілька етапів: підготовчий, етап навчання, етап закріплення та автоматизації навичок, етап контролю та корекції. Для якісної та результативної корекційної роботи під час навчання соціально-побутових навичок доцільно знати наявний рівень сформованості навчальних і до навчальних здібностей, важливо проводити якісні тестування, моніторинг й оцінювання розвитку дитини, як у динаміці під час корекції, так і на її початку. Увага приділена питанням співпраці з батьками, їх активної участі в навчальному процесі, проведення консультацій, семінарів та тренінгів для батьків сприяє кращим результатам у формуванні соціально-побутових навичок у дітей. Розглянуто необхідність використання спеціальних методик, індивідуалізований підхід, підтримка мотивації і створення сприятливих умов для формування соціально-побутових навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями.

Ключові слова: діти з порушеннями інтелекту, дошкільний вік, соціально-побутові навички, самообслуговування, особиста гігієна, соціальні навички, корекційна робота.

Kalinina Tetiana

*Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Special Pedagogy
and Psychology and Inclusive Education
Municipal establishment «Kharkiv humanitarian-pedagogical academy»
of the Kharkiv Regional Council*

Yatsynik Alla

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Special Pedagogy
and Psychology and Inclusive Education
Municipal establishment «Kharkiv humanitarian-pedagogical academy»
of the Kharkiv Regional Council*

BASIC FUNDAMENTALS OF DEVELOPMENT OF SOCIAL AND EVERYDAY SKILLS IN PRESCHOOL CHILDREN WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Abstract. The article is devoted to the theoretical foundations of the formation of social and domestic skills in preschool children with intellectual disabilities. The features of the psychophysical development of such children, the types of social and domestic skills and the specifics of their formation, as well as the problems that children encounter in the learning process are considered. Social and domestic skills include self-service skills (dressing, undressing, eating), personal hygiene skills (bathing and self-care), social skills (interaction with peers and adults), which are basic for everyday life and provide the child with the opportunity to function independently. The formation of social and domestic skills in children with intellectual disabilities occurs with a significant lag and qualitative originality compared to their peers with typical development. It was also found that children with intellectual disabilities have significant difficulties in planning, organizing and controlling their activities in everyday situations. This indicates the possibility of additional special work on the part of parents to develop executive functions and self-regulation skills. An important aspect of the formation of social and everyday skills is the use of an individualized approach that takes into account the characteristics of each child. For high-quality and effective correctional work during the training of social and everyday skills, it is advisable to know the current level of formation of educational and pre-educational abilities, both in the dynamics during correction and at its beginning. Attention is paid to the issues of cooperation with parents, their active participation in the educational process, conducting consultations, seminars and trainings for parents contributes to better results in the formation of social and everyday skills in children. The need to use special methods, an individualized approach, support motivation and create favorable conditions for the formation of social and everyday skills in children with intellectual disabilities is considered.

Keywords: children with intellectual disabilities, preschool age, social and everyday skills, self-care, personal hygiene, social skills, correctional work.

Постановка проблеми та аналіз досліджень.

В Україні досить швидко зростає кількість дітей з особливими освітніми потребами, зокрема з порушеннями інтелектуального розвитку. Кількість дітей з інтелектуальними порушеннями різного ступеня досить сильно перевищує можливі очікувані статистичні результати, тому важливо приділити окрему увагу саме цим дітям.

Надважливим елементом під час психолого-педагогічної корекції або реабілітації дітей з порушеннями інтелектуального розвитку є формування соціально-побутових навичок, які здебільшого активно формуються в дошкільному віці та допомагають індивіду успішно адаптуватися й інтегруватися у навколишнє середовище, адже вміння самообслуговуватися, самостійно

доглядати за собою, дотримуватися соціальних правил та загальноприйнятих норм є навчальним і виховним фундаментом для формування всіх інших навичок.

Формування соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелектуального розвитку є одним з основних завдань спеціальної освіти. Соціально-побутові навички містять уміння, необхідні для самостійного життя й соціальної адаптації, як-от самообслуговування, дотримання правил гігієни, взаємодія з однолітками та дорослими, виконання простих побутових дій тощо. Проте діти з інтелектуальними порушеннями часто стикаються з численними труднощами в засвоєнні цих навичок, що зумовлено специфічними особливостями їхнього розвитку та функціонування [6].

Проблематику формування соціально-побутових навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями активно розглядали М. Кузьмицька, Н. Павлова, С. Федоренко, С. Конопляста, Г. Цикото та ін. Вони неодноразово звертали увагу на взаємозв'язок та наслідки несформованості соціально-побутових навичок і відхилень різних форм у загальному розвиненні дитини дошкільного віку, в її перебуванні в дитячому садку і вдома, підкріплюючи важливість надання якісної корекційно-виховної допомоги дітям з інтелектуальними порушеннями.

Мета статті – розглянути основні проблеми формування соціально-побутових навичок у спеціальній психолого-педагогічній літературі в дітей з інтелектуальними порушеннями дошкільного віку, а також методи та підходи, які можуть бути ефективними для подолання цих проблем.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних проблем, що стоять на шляху формування соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту є низька мотивація до навчання. Діти з порушеннями інтелекту часто не відчувають внутрішньої потреби в опануванні нових навичок, що може бути пов'язано з їхніми когнітивними особливостями та низьким рівнем самооцінки [3]. Відсутність мотивації може призводити до небажання брати участь у навчальному процесі, виконувати завдання й дотримуватися інструкцій. Це, своєю чергою, ускладнює засвоєння соціально-побутових навичок та потребує додаткових зусиль з боку педагогів для підтримки мотивації дитини.

Формування соціально-побутових навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями дошкільного віку є складним та тривалим процесом, який потребує систематичної роботи й підтримки з боку дорослих. Для цієї роботи необхідно використовувати індивідуалізований підхід, спеціальні методики навчання, підтримку мотивації, створення сприятливого навчального середовища, залучення міждисциплінарної команди фахівців, регулярний контроль та корекцію, а також активну участь батьків у навчальному процесі [1].

Використання сучасних технологій може бути ефективним засобом у розвитку соціально-побутових навичок. Лише за умови комплексного підходу можна досягти успішного розвитку цих навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями та забезпечити їхню гармонійну інтеграцію в суспільство.

Формування соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту є одним з найбільш значущих завдань у сфері спеціальної

освіти. Основними проблемами, з якими стикаються діти в процесі розвитку соціально-побутових навичок, є когнітивні, мовленнєві, моторні, емоційно-вольові та соціальні труднощі. Ці навички гарантують базові умови для соціальної адаптації та самостійного життя [2]. Однак у процесі їх формування виникає низка проблем, пов'язаних зі специфічними потребами дітей, особливостями їх розвитку, а також обмеженими можливостями навчальних закладів. Ці проблеми потребують комплексного підходу, що враховує індивідуальні особливості кожної дитини та містить тісну співпрацю між педагогами, батьками й іншими спеціалістами.

Однією з ключових проблем є низький рівень когнітивного розвитку в дітей з порушеннями інтелекту, що ускладнює опанування навіть базових соціально-побутових навичок. Ці діти мають уповільнений темп розвитку когнітивних процесів, що виявляється в труднощах з аналізом і синтезом інформації, а також у зниженій здатності до абстрактного мислення [6]. Це призводить до того, що діти мають труднощі з розумінням та запам'ятовуванням інструкцій, послідовністю дій, необхідних для виконання побутових завдань. Наприклад, діти можуть забувати окремі етапи виконання завдання або не розуміти, у якій послідовності варто виконувати дії, що призводить до невдалих спроб виконати завдання самостійно.

Крім того, на розвиток соціально-побутових навичок впливають проблеми у сфері мотивації. Діти з порушеннями інтелекту часто не усвідомлюють важливості розвитку цих навичок, що знижує їхню зацікавленість у навчанні. Відсутність мотивації може бути пов'язана з тим, що діти не розуміють, як ці навички вплинуть на їхнє життя, або через страх невдачі, що особливо актуально для дітей, які мають негативний досвід попередніх навчальних спроб [4].

Соціально-побутові навички містять самообслуговування, особисту гігієну, соціальну взаємодію. Вони базові для повсякденного життя й забезпечують можливість самостійного функціонування дитини (Рис. 1).

У межах дослідження ми визначили основні види соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту:

1. Навички самообслуговування (одягання, роздягання, прийом їжі).
2. Навички особистої гігієни (купання і догляд за собою).
3. Соціальні навички (взаємодія з однолітками та дорослими).

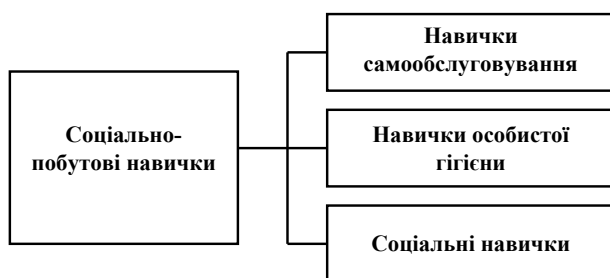

Рис. 1. Теоретична модель соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту

Важливим аспектом соціально-побутових навичок є навички самообслуговування. До них належать такі базові дії, як одягання та роздягання, прийом їжі, а також навички самообслуговування в громадських місцях. Розвиток навичок самообслуговування вимагає систематичного підходу та багаторазового повторення дій. Одягання й роздягання є важливою навичкою самообслуговування, що дає змогу дитині бути незалежною в повсякденному житті. Розвиток цієї навички може містити використання візуальних інструкцій, моделювання поведінки, коли дорослий або інша дитина показує правильну техніку одягання та роздягання, а також використання спеціальних навчальних програм, що містять послідовність дій і нагадування про необхідність одягання та роздягання. Поступове зменшення допомоги з боку дорослих сприяє розвитку самостійності у виконанні цієї дії.

Прийом їжі є ще однією важливою навичкою самообслуговування. Використання позитивного підкріплення, візуальних і вербальних підказок допомагає дітям краще засвоювати ці навички. Регулярне повторення та поступове зменшення підказок сприяють розвитку самостійності у виконанні цієї дії.

Навички особистої гігієни включають в арсенал соціально-побутових навичок. До них належать такі базові дії, як купання і догляд за собою. Наприклад, миття рук можна навчати за допомогою візуальних інструкцій, що показують послідовність дій: намочити руки, нанести мило, потерти руки, змити мило, висушити руки рушником. Також чистка зубів важлива для підтримання здоров'я ротової порожнини та загального здоров'я дитини. Навчання чистки зубів може містити використання візуальних інструкцій, моделювання поведінки, коли дорослий або інша дитина показує правильну техніку чистки зубів, а також використання спеціальних навчальних зубних щіток, що мають індикатори правильного тиску на зуби. Поступове зменшення допомоги

з боку дорослих сприяє розвитку самостійності у виконанні цієї дії.

Прийняття душу є ще однією важливою навичкою самообслуговування. Навчання цієї навички передбачає послідовність дій: змочити тіло водою, нанести мило, потерти тіло, змити мило, висушити тіло рушником. Використання візуальних інструкцій, моделювання поведінки та підказок допомагає дітям засвоювати цю навичку. Регулярне повторення й поступове зменшення підказок сприяють розвитку самостійності у виконанні цієї дії.

Користування туалетом є важливою навичкою для забезпечення гігієни й незалежності дитини. Розвиток цієї навички може містити використання візуальних інструкцій, моделювання поведінки, коли дорослий або інша дитина показує правильну техніку користування туалетом, а також використання спеціальних навчальних програм, що передбачають послідовність дій і нагадування про необхідність користування туалетом. Поступове зменшення допомоги з боку дорослих сприяє розвитку самостійності у виконанні цієї дії.

Так, навички самообслуговування в громадських місцях передбачають уміння користуватися туалетом у громадських місцях, дотримуватися правил гігієни, самостійно їсти та пити в громадських місцях. Розвиток цих навичок може містити використання візуальних інструкцій, моделювання поведінки, коли дорослий або інша дитина показує правильну техніку користування туалетом, дотримання правил гігієни, самостійного прийняття їжі та пиття в громадських місцях. Поступове зменшення допомоги з боку дорослих сприяє розвитку самостійності у виконанні цих дій [4].

При розгляданні **соціальних навичок** акцентовано увагу на вмінні взаємодіяти з однолітками, спілкуватися та комунікувати з однолітками, спільно грати.

Вербальні й невербальні навички спілкування є важливими для соціальної взаємодії та інтеграції дитини в суспільство. Вербальні навички містять уміння використовувати слова та фрази для комунікації. Навчання вербальним навичкам може містити використання мовленнєвих ігор, вправ на розвиток словникового запасу й побудову фраз. Важливим елементом є навчання дітей емоційної регуляції та управління власними емоціями, що сприяє покращенню їхньої соціальної взаємодії.

Невербальні навички передбачають використання жестів, міміки, контактів очей для спілкування. Розвиток невербальних навичок може містити моделювання поведінки, коли дорослий або

інша дитина показує правильну техніку використання жестів, міміки, контактів очей. Використання візуальних інструкцій та підказок також допомагає дітям опанувати ці навички. Поступове зменшення підказок сприяє розвитку самостійності у використанні невербальних засобів комунікації.

Соціальна взаємодія є важливим аспектом соціально-побутових навичок. Вона містить уміння взаємодіяти з однолітками та дорослими, дотримуватися правил поведінки в колективі, брати участь у спільних іграх та заняттях. Навчання соціальної взаємодії може містити використання групових занять, рольових ігор, моделювання соціальних ситуацій. Важливим елементом є також навчання дітей емоційної регуляції та управління власними емоціями, що сприяє покращенню їхньої соціальної взаємодії [5].

Ефективне формування соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту вимагає системного підходу, що передбачає використання різноманітних методик та підходів, орієнтованих на потреби кожної дитини. Використання позитивного підкріплення, індивідуалізованих програм, різноманітних підказок та сучасних технологій сприяє ефективному розвитку соціально-побутових навичок.

Розвиток соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту також передбачає використання сучасних технологій. Використання інтерактивних дошок, планшетів, комп'ютерів, спеціалізованих програмних засобів дає змогу забезпечити різноманітність та інтерес у навчальному процесі. Діти із задоволенням працюють з технікою, що сприяє їхньому активному залученню до навчання та підвищує ефективність засвоєння нових знань і навичок [6].

Успішне формування соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту містить регулярний моніторинг та оцінку прогресу. Без належної оцінки неможливо ефективно планувати навчальний процес та своєчасно виявляти проблеми в розвитку навичок. Адже для дійсно комплексної та ефективної психолого-педагогічної корекційної роботи надважливо виявити й проаналізувати актуальні проблеми дитини, визначити її сильні й слабкі сторони. І вже залежно від результатів діагностичної роботи створювати максимально індивідуальну та ефективну програму психолого-педагогічного супроводу в спеціальних навчальних закладах для дітей з ООП [24]. Проведення якісного оцінювання розвитку дітей з порушеннями інтелекту створює адекватні та реальні умови для:

- визначення та постановки реальних індивідуальних цілей для подальшої корекційної роботи;
- усунення основних труднощів у навчанні дітей з порушеннями інтелекту;
- адаптації та вибудовування навчального середовища під можливості й потреби дитини;
- адаптації навчальних матеріалів для дитини;
- складання індивідуальних програм розвитку;
- підтримки й виявлення потенціалу дитини з порушеннями інтелекту.

Для якісної та результативної корекційної роботи під час розвитку соціально-побутових навичок доцільно знати наявний рівень сформованості навчальних і донавчальних здібностей, важливо проводити якісні тестування, моніторинг та оцінювання розвитку дитини, як у динаміці під час корекції, так і на її початку. З метою з'ясування стану сформованості соціально-побутових навичок у дітей дошкільного віку з порушеннями інтелекту нами обрано комплекс методів дослідження (Табл. 1).

Таблиця 1

**Методи дослідження
соціально-побутових навичок у дітей
дошкільного віку з порушеннями інтелекту**

Метод дослідження	Мета застосування
Спостереження	Оцінка навичок самообслуговування та побутових навичок
Бесіда	Вивчення рівня розуміння соціальних норм та правил
Моделювання ситуацій	Оцінка соціальних навичок та навичок безпечної поведінки
Анкетування батьків	Вивчення рівня самостійності в побуті дитини в домашніх умовах

Ця таблиця дає чітке уявлення про комплексний підхід до оцінки соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту, демонструє різноманітність методів, їхні цілі та особливості застосування, що забезпечує всебічне вивчення розвитку навичок дітей.

Ведення щоденника спостережень, аналіз результатів навчання та регулярні консультації з батьками й вихователями дають змогу оцінити прогрес дитини, виявити труднощі та внести необхідні корективи в програму навчання. Це забезпечує гнучкість та адаптивність навчального процесу, що сприяє досягненню найкращих результатів.

Формування соціально-побутових навичок містить співпрацю з батьками. Активна участь батьків у навчальному процесі, проведення консультацій, семінарів та тренінгів для батьків сприяє кращим результатам у розвитку соціально-побутових навичок у дітей. Важливим елементом

є створення індивідуальних планів розвитку, що враховують не лише навчальні потреби дитини, а і її сімейний контекст, що дає змогу забезпечити комплексну підтримку розвитку дитини [2].

Співпраця між освітніми закладами та сім'ями дітей є ключовим фактором у процесі розвитку соціально-побутових навичок. Проте на практиці ця співпраця часто залишається на низькому рівні. Батьки не завжди мають достатньо інформації про особливості навчання їхньої дитини, що ускладнює їх участь у навчальному процесі. Тому важливою є систематична робота з батьками, що містить консультації, навчання й підтримку, що допомагає їм краще розуміти потреби дитини та ефективно взаємодіяти з педагогами [5].

Ураховуючи значну варіативність у рівні сформованості навичок та індивідуальні особливості кожної дитини з порушеннями інтелекту до формування соціально-побутових навичок, необхідно розробляти індивідуальні програми корекційної роботи, які б ураховували сильні сторони та особливі потреби кожної дитини [4].

У цьому контексті вважаємо за необхідне виділити та визначити такі етапи корекційно-педагогічної роботи з формування соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту

1. Підготовчий: створення сприятливих умов для навчання; використання позитивних мотиваційних стимулів.

2. Навчання: демонстрація та повторення завдань; використання методик моделювання, ігор, рольових ігор.

3. Закріплення та автоматизації навичок: регулярне виконання завдань; самостійне виконання в різних життєвих ситуаціях.

4. Контролю та корекції: регулярний контроль за розвитком навичок; виявлення та корекція помилок; підтримка мотивації дитини.

Розвиток соціально-побутових навичок є багатогранним процесом, що містить різні

аспекти навчання та розвитку дітей з порушеннями інтелекту. Важливий елемент цього процесу – урахування індивідуальних особливостей кожної дитини, її потреб і можливостей. Використання різноманітних методик та підходів, що базуються на сучасних наукових дослідженнях і передовому досвіді, дає змогу забезпечити ефективне навчання та розвиток дітей з особливими освітніми потребами.

Особливу увагу в навчальному процесі варто приділяти підтримці мотивації дітей до навчання. Використання позитивного підкріплення, нагород, системи заохочень, що відповідають інтересам та потребам дитини, сприяє підвищенню її мотивації до навчання й покращенню результатів. Важливо також створювати позитивне навчальне середовище, де дитина відчуває підтримку та заохочення з боку дорослих, що сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання.

Висновки. Формування соціально-побутових навичок у дітей з порушеннями інтелекту є важливим аспектом їхнього розвитку, що вимагає системного підходу та використання ефективних методик. Використання позитивного підкріплення, індивідуалізованих програм, систематичного підходу, різноманітних підказок, сучасних технологій, створення сприятливих умов для навчання та активної участі батьків забезпечує ефективний навчальний процес і формування соціально-побутових навичок у дітей з інтелектуальними порушеннями. Співпраця з батьками та регулярний моніторинг прогресу сприяють кращим результатам у навчанні дітей з порушеннями інтелектуального розвитку, забезпечуючи їх успішну соціальну адаптацію та інтеграцію в суспільство. Тільки за умови комплексного підходу можна забезпечити гармонійний розвиток таких дітей, сприяти їхній соціальній адаптації та інтеграції в суспільство, що є важливою метою спеціальної освіти.

Список використаних джерел

1. Блеч Г.О. Комплекс програмно-методичного забезпечення «Зміст корекційно-спрямованого навчання і виховання розумово відсталих дітей у спеціальних дошкільних закладах» (програма, методичні рекомендації та дидактичний матеріал з формування уявлень про навколишнє середовище). Київ : 2012. 96 с.
2. Галецька Ю. В. Формування соціально-побутових навичок у дітей з помірним та тяжким ступенем інтелектуального порушення. Кам'янець-Подільський, 2019. 197 с.
3. Трикоз С. В., Блеч Г. О. Дитина з порушеннями інтелектуального розвитку. Харків : Вид-во «Ранок», ВГ «Кенгуру», 2018. 40 с.
4. Литвиненко Л. В. Формування соціально-побутових навичок у дітей з особливими освітніми потребами на основі інноваційних технологій. *Інноваційна педагогіка*. Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2019. Вип. 5. С. 72–79.
5. Роменська Т. Г. Соціально-побутові навички дошкільників із типовим розвитком та з дитячим церебральним паралічем: теоретичні витoki та сучасні напрями дослідження. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2017. № 9(2). С. 153–167.
6. Синьов В. М., Матвєєва М. П., Хохліна О. П. Психологія розумово відсталої дитини. Київ : Знання, 2008. 359 с.